

1905 METŲ REVOLIUCIJOS SOVIETINĖ LIETUVIŠKOJI ISTORIOGRAFIJA IR „TAUTŲ DRAUGYSTĖS“ IDEOLOGEMA

DR. DARIUS STALIŪNAS

*Lietuvos istorijos institutas
The Lithuanian Institute of History
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
El. paštas staliunas@istorija.lt*

Santrauka

Autorius svarsto sovietinės lietuvių istoriografijos, skirtos 1905 metų revoliucijos¹, taigi ir Didžiojo Vilniaus Seimo įvykiams, vertę ir jos sukūrimo aplinkybes, pripažindamas, kad ji atrodo mažiau vertinga ir įdomi nei II Lietuvos Respublikos laikų ar šiuolaikinė istorinė literatūra, skirta tam periodui. Tačiau istoriografijos tyrimai paprastai ne tiek pasako apie objektą, kuriam jie yra skirti, šiuo atveju – 1905 m. revoliuciją ar Didįjį Vilniaus Seimą, bet apie to laikotarpio, kai konkretūs istorijos mokslo kūriniai buvo sukurti, situaciją (politinę, pasaulėžiūrinę etc.). Būtent šia prasme ir įdomi sovietinė istoriografija, skirta 1905 m. revoliucijai.

Straipsnyje aiškinamasi, kuo skyrėsi 1905 m. įvykių vertinimai sovietinės sistemos gyvavimo pradžioje (iki XX a. 7-ojo dešimtmečio vidurio) ir kokias visuomenines implikacijas jie turėjo.

Reikšminiai žodžiai: sovietinio laikotarpio (LTSR) istoriografija; 1905 metų revoliucija.

¹ „Parlamento studijų“ redaktorius atkreipia dėmesį, kad kai kurių mokslininkų vartojama terminija tam pačiam reiškiniui apibūdinti gali skirtis, pvz., *revoliucija* – *sukilimas* (plg.: Tyla, A., p. 36).

Istoriografijoje paprastai rašoma, kad sovietinė lietuvių istoriografija, skirta 1905 m. revoliucijos įvykiams ar konkrečiai Didžiajam Vilniaus Seimui (toliau – DVS), bent jau iki XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžios buvo vientisa, tai yra egzistavo oficiali tų įvykių versija, kurios istorikai ir paisė². Tačiau ano meto tyrinėtojai manė, kad tarp jų yra didelių nesutarimų.

Oficialioji Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (nuo 1940 m., toliau – LTSR) istorijos koncepcija turėjo būti ne tik marksistiška, bet ir laikytis „tautų draugystės“ ideologemos³, atsiradusios Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje (toliau – SSRS) XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje ir teigusios, jog rusams ir rusų kultūrai SSRS priklauso vadovaujantis vaidmuo. Be to, oficialioji ideologija buvo persmelkta primordializmo, taigi ši ideologema pradėta taikyti ir visam istoriniam procesui⁴. Paprasčiau tariant, tautoms buvo priskirti tam tikri, laiko nenulemti, bruožai, todėl vienos tautos tapo progreso simboliais (rusai), kitos – reakcijos (vokiečiai, amerikiečiai etc.). Tad oficialioji istoriografija pradėjo reikalauti, kad būtų parodyta, kaip istorijos raidoje reiškęsi pažangus rusų tautos ir kultūros vaidmuo, kaip „pasisekė“ kaimyninėms tautoms, taigi ir lietuviams, kad jie galėjo prisijungti prie „didžiosios rusų tautos“ kovoje už pažangą. Būtent pagal šią ideologemą ir buvo konstruojamas Lietuvos SSR istorinis kanonas: lietuviai sukūrė savo valstybę rusams padedant, kartu su rytų slavais gynėsi nuo

² Motieka, E. Didysis Vilniaus Seimas. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. II, p. 28–29; Микнис, Р. *Исследования революции 1905 г. в историографии Литвы* (rankraštis).

³ Ideologema šiuo atveju yra suprantama kaip ideologijos sudėtinė dalis, gana aiškiai nusakanti tam tikro fenomeno interpretaciją. Būdama ideologijos sudėtinė dalis, ji turi ir praktinių implikacijų, tai yra modeliuoja tos ar kitos grupės (privalomą) pasaulėžiūrą, vertybes ar veiksmus.

⁴ Išsamiau apie tai: Martin, T. *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca and London: Cornell UP, 2001, p. 432–461.

agresorių iš Vakarų, Abiejų Tautų Respublikos padalijimai turėjo progresyvų vaidmenį. Tokia praeities interpretacija turėjo prisidėti prie sovietinio piliečio identiteto sukūrimo. Naujasis tapatumas visiškai nepažeidė ankstesnio etnokultūrinio identiteto, tačiau jis turėjo būti tarsi „papildytas“ ar „apgautas“ pažangiąją rusų kultūra. Kaip tvirtino pagrindinis sovietinio etnografijos mokslo ideologas J. Bromlėjus, „beveik kiekviena tauta (narod), kiekviena mūsų šalies nacija dar iki šiol išlaikė etnografines grupes, išlieka dialektai; tuo pat metu akivaizdu, jog dabar galima kalbėti apie naujos etninės bendrijos – sovietinės liaudies (*narod*) formavimosi proceso pradinį etapą, kuriai būdinga viena bendravimo tarp tautų kalba, tam tikras kultūros ir svarbiausia – ideologinis bendrumas“⁵.

1905 metų revoliucijos interpretacija turėjusi būti ne tik marksistinė, bet ir atitikti „tautų draugystės“ ideologemą. Kaip ir daugeliu kitų atvejų, oficialioji 1905 m. įvykių interpretacija pirmiausia priklausė LTSR mokslų akademijos viceprezidentui ir Istorijos instituto direktoriui Juozui Žiugždai. 1905 m. įvykiai Lietuvoje, žinoma, buvo įkomponuoti į Rusijos imperijos revoliucijos kontekstą: tai buvusi buržuazinė demokratinė revoliucija, siekusi panaikinti feodalines liekanas, pagrindinė varomoji jėga buvo proletariatas, vadovaujantis vaidmuo čia taip pat priklausė Rusijos socialdemokratų darbininkų partijai (toliau – RSDRP). Didysis Vilniaus Seimas, kuris tuo metu dažniausiai vadintas Lietuvių suvažiavimu⁶, traktuotas kaip buržuazijos bandymas atitraukti nuo re-

⁵ SS Mokslų akademijos Etnografijos instituto direktoriaus J. Bromlėjaus pasisakymas SS MA Visuomeninių mokslų sekcijos pasitarime „Apie Latvijos, Lietuvos ir Estijos TSR Mokslų akademijose visuomeninių mokslų padėčių ir pagrindines tyrimo kryptis“, įvykusiame 1966 m. gruodžio mėn. *Lietuvos mokslų akademijos mokslinis archyvas* (toliau – MAMA). F. 16, ap. 1, b. 238, lap. 58.

⁶ Motieka, E. Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus Seimo: istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1992, t. 4, p. 313–314.

voliucijos liaudį, kartais netgi tvirtinta, kad lietuvių buržuazija ėjo išvien su Rusijos valdžia⁷. Tačiau oficialaus kanono kūrėjų nuomone, ne visi istorikai laikėsi šios interpretacinės schemos. Ir daugeliu požiūrių jie buvo teisūs.

Štai Juozas Jurginis „Lietuvos TSR istorijos vadovėlyje“, skirtame mokykloms⁸, rašė, esą „Lietuvos liaudis, dalyvaudama šioje revoliucijoje, siekė nuversti caro valdžią ir sukurti Lietuvos respubliką, kuri drauge su kitų Rusijos tautų respublikomis sudarytų lygiateisių valstybių sąjungą“⁹. Oficialiosios interpretacijos šalininkai, šį kartą – Rusijos mokslininkai, suskubo J. Jurginiui „priminti“, jog 1905 m. vykusio buržuazinė demokratinė revoliucija ir pagrindinis jos tikslas buvęs agrarinių

⁷ Жюгжда, Ю. Предисловие. *Революция 1905–1907 гг. в Литве: документы и материалы*. Вильнюс, 1961, с. 5–30; Girdzijauskienė, P. 1905–1907 metų revoliucija Lietuvoje. Vilnius, 1955; Girdzijauskienė, P. 1905–1907 metų revoliucija Lietuvoje. *Lietuvos TSR istorija: nuo 1861 iki 1917 metų*. Vilnius, 1963, t. 2, p. 297–355; Teorinio seminaro, įvykusio 1954 m. gegužės 25 d. Istorijos ir teisės institute, medžiaga. *MAMA*. F. 16, ap. 1, b. 69, lap. 72–73; 1952 m. vykusios konferencijos dėl LTSR istorijos periodizacijos medžiaga. *Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius*. Nr. 177, lap. 154.

⁸ Mokyklai skirtas istorijos vadovėlis taip pat gali būti šio tyrimo dalis. Mat, tiriant istoriografijos raidą, taip pat ir mokslo populiarinimo darbai ar mokyklos skirtos knygos atspindi vyraujančias paradigmas. Be to, SS mokyklinių vadovėlių turinys buvo kontroliuojamas ne mažiau nei akademinė literatūra. Galų gale, tokio vadovėlio, kuris buvo pavadintas dar ne LSSR istorija, bet „Lietuvių tautos istorija“, parengimas jau iš karto po karo buvo įtrauktas į J. Žiugždos ir S. Matulaičio mokslinės veiklos planus: LTSR Mokslų akademijos tikrojo nario J. Žiugždos (drauge su S. Matulaičiu) 1946–1950 metų mokslo darbų plano nuorašas. *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius*. F. 129, b. 910, lap. 1.

⁹ Jurginis, J. *Lietuvos TSR istorija*. Kaunas, 1957, p. 87. Ši knyga, kaip ir to paties autoriaus parengti skaitiniai, susilaukė griežto iš pradžių Maskvos, o po to ir Vilniaus partinių funkcionierių pasmerkimo: LKP CK biuro 1961 m. rugsėjo 15 d. posėdžio protokolas nr. 77. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA). F. 1771, ap. 207, b. 111, lap. 14–17. J. Jurginio vadovėlių svarstymas Istorijos institute: LTSR MA Istorijos instituto partinės organizacijos susirinkimo, įvykusio 1961 m. spalio 9 d., protokolas nr. 9. *LYA*. F. 11074, ap. 2, b. 5, lap. 53–54.

problemų sprendimas¹⁰. Čia pat buvo paaiškinta, kad tuo metu „teisingos“ pozicijos Lietuvos ateities klausimu laikėsi tik „revoliuciniai“ socialdemokratai, kurie pasisakė už Lietuvos autonomiją vieningos demokratinės Rusijos sudėtyje, o bolševikai propagavo tautų apsisprendimo teisę tik tam, kad sumažintų įtampą tarp tautų ir sudarytų sąlygas savanoriškam „suartėjimui“¹¹.

Kliuvo J. Jurginiui ir už tai, kad jis visiškai neparodė RSDRP veiklos ir įtakos 1905 m. revoliucijos įvykiams Lietuvoje¹². Būtent ši priežastis, tai yra – nepripažintas vadovaujantis RSDDP vaidmuo revoliucijoje, o LSDP sureikšmintas, galėjo būti viena iš priežasčių, bet jokių būdu ne vienintelė, paaiškinančia, kodėl S. Matulaičio darbas „1905 metų revoliucija Lietuvoje“¹³ taip ir nebuvo publikuotas¹⁴.

Nebuvo galima teigiamai vertinti ir dešiniojo lietuvių socialdemokratų sparno, kuriam prikaišiotos „nacionalistinės nuotaikos“¹⁵.

¹⁰ V. Pašutos, A. Piaskovskio, A. Andrejevo išvados dėl J. Jurginio knygos „Lietuvos SSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms“. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 106 ir kt.

¹¹ V. Pašutos, A. Piaskovskio, A. Andrejevo išvados dėl J. Jurginio knygos „Lietuvos SSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms“. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 108–110.

¹² LKP CK biuro 1961 m. rugsėjo 15 d. posėdžio protokolas nr. 77. *LYA*. F. 1771, ap. 207, b. 111, lap. 15.

¹³ Vienas iš išlikusių šio darbo egzempliorių įvardytas šiek tiek kitaip – „1905–06 metų revoliucija Lietuvoje“. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS). F. 1–F998.

¹⁴ S. Matulaitis šį pasirinkimą pagrindė tokiais argumentais: iš „revoliucinių partijų“ tik LSDP veikė visoje Lietuvoje, nes jos nariai, skirtingai nuo kitų partijų atstovų, mokėjo lietuviškai; ši partija turėjo savo laikraščius, taigi nesunku rasti informacijos apie jos veiklą; daug dokumentų šia tema likę archyve; pats autorius gali pasiremti asmeniniais atsiminimais: Matulaitis, S. 1905 metų revoliucija Lietuvoje (data nenurodyta). *LII RS*. Nr. 161, lap. 146.

¹⁵ V. Pašutos, A. Piaskovskio, A. Andrejevo išvados dėl J. Jurginio knygos „Lietuvos SSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms“. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 113.

Labiausiai oficialiosios interpretacijos šalininkams kliūdavo bet kurie bandymai nors kiek pozityviau įvertinti DVS. Jau minėtai J. Jurginio knygai kliuvo vien už tai, kad autorius, aprašydamas 1905 m. įvykius Lietuvoje, net 1/5 teksto skyrė „šiam buržuazinių nacionalistų sumanymui“¹⁶. J. Jurginis buvo apkaltintas nei daugiau nei mažiau kaip „buržuazinių istorikų“ koncepcijos palaikymu¹⁷. Tačiau įdomiausia tai, jog aptariamuoju laikotarpiu aštrios kritikos iš oficialią interpretaciją gynusių istorikų bei partinių funkcionierių sulaukė ne lietuviai, bet rusų istorikai¹⁸, pirmiausia – dar 1949 m. paskelbto straipsnio „1905–1907 m. revoliucija Lietuvoje“ autorius A. Ivanovas¹⁹. Mat, jis šį suvažiavimą pavadino „svarbiu įvykiu“ lietuvių nacionaliniame išsivadujamajame judėjime, nors kritikuoja DVS sprendimus dėl jų „buržuazinio-liberalaus pobūdžio“. Vis dėlto tuo pat metu teigia, esą „suvažiavimas susilaukė didelio dėmesio ir rado atgarsį visuose Lietuvos gyventojų sluoksniuose ir stipriai suglumino vietinės valdžios atstovus“. Be to, autoriaus nuomone, „valstiečių masės tuoj pat ėmė naudoti suvažiavimo nutarimus, nusakančius kovos būdus. Tautinis judėjimas įgavo konkretnę turinį“²⁰. J. Žiugždos kritikos sulaukdavo net tie istorikų teks-

¹⁶ V. Pašutos, A. Piaskovskio, A. Andrejevo išvados dėl J. Jurginio knygos „Lietuvos SSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms“. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 113.

¹⁷ V. Pašutos, A. Piaskovskio, A. Andrejevo išvados dėl J. Jurginio knygos „Lietuvos SSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms“. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 112–113.

¹⁸ Tai leidžia teigti, jog tokoskyra, atsiradusi interpretuojant 1905 m. įvykius, buvo ne tarp valdžios ir istorikų ar Maskvos ir Lietuvos istorikų, bet žymiai komplikuočiau.

¹⁹ Иванов, А.В. Революция 1905–1907 г. в Литве. *Революция 1905–1907 годов в национальных районах России*. Москва, 1949, с. 301–348.

²⁰ G. Zimano ir M. Filimonovo tekstas „Už teisingą Lietuvos istorijos nušvietimą“. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 64. Kitas dokumentas, kritikuojantis šį straipsnį: G. Zimanas, J. Žiugžda „Apie buržuazinių istorikų uodegą“. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 85–91.

tai, kuriuose būdavo implikuojama mintis, jog DVS apskritai galėjęs būti prasmingas, jeigu būtų buvusi kitokia jo dalyvių sudėtis ar priimti kiti sprendimai²¹. Vadinasi, buvo gerokai atitolta ir nuo V. Kapsuko šiek tiek anksčiau pateikto DVS vertinimo²².

Toks „nukrypimas“ nuo oficialaus kanono, kiek leidžia spręsti turimos žinios, kildavo dėl dviejų priežasčių. Jau minėtas A. Ivanovas, kaip matyti iš jo naudotų šaltinių, nemokėjo lietuvių kalbos, tad nežinojo „teisingų“ publikacijų šia tema, skelbtų lietuvių kalba²³. Tačiau svarbesnis šiuo atveju buvo dalies istorikų ir net partinių funkcionierių nenoras akiai paklusti J. Žiugždos propaguotai „tautų draugystės“ ideologijai.

²¹ Būtent už tokias mintis buvo kritikuojamas B. Glikas, kuris rašė, esą Seimo sušaukimo idėja buvusi populiari tarp valstiečių, tad socialdemokratai turėję iš karto įsijungti į jo rengimą. Žiugžda pastebėjo, kad RSDRP niekur nebuvo pasisakiusi už tokios veiklos, tai yra Seimo sušaukimo prasmingumą, tad pati jo sušaukimo idėja tegali būti tik smerkiama: J. Žiugždos atsiliepimas apie B. Gliko straipsnį „Buržuaziniai nacionalistai – carizmo sąjungininkai kovoje su revoliuciniu judėjimu Lietuvoje 1905 m.“, 1954 m. birželio 8 d. *MAMA*. F. 16, ap. 1, b. 68, lap. 55–59. Beje, ir S. Matulaitis rašė, esą „Socialdemokratų partija nekreipė dėmesį į tą suvažiavimą, ir tai buvo didelė jos klaida“ (S. Matulaitis „1905 metų revoliucija Lietuvoje“ (data nenurodyta). *LII RS*. Nr. 161, lap. 81). Turėjo Žiugždai nepatikti ir J. Jurginio knygoje „1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje“ pateikti samprotavimai apie LSDP nesugebėjimą pasiekti, kad DVS būtų priimti revoliucijai naudingi nutarimai (p. 107) taip pat implikavo mintį, jog suvažiavimas galėjęs būti prasmingas, nors šiaip šis kūrinys daugeliu požūrių atitiko oficialųjį 1905 m. įvykių vertinimą: Jurginis, J. *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*. Vilnius, 1958.

²² Apie V. Kapsuko požūrių į DVS žr.: Motieka, E. Didysis Vilniaus Seimas. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 11, p. 26–27.

²³ Menkas autoriaus žinias apie modernųjų laikų Lietuvos istoriją liudija kad ir toks sakinytis: „Visuotinį protestą iššaukė 1867 m. carinės vyriausybės draudimas spausdinti leidinius lietuvių kalba“: Иванов, А.В. Революция 1905–1907 г. в Литве. *Революция 1905–1907 годов в национальных районах России*. Москва, 1949, с. 312. Čia ne tiek svarbu, ką iš tiesų uždraudė Rusijos imperijos valdžia po 1863 m. sukilimo, bet glumina data, kurią jau ir tuomet buvo galima patikslinti, taip pat pagal rusišką literatūrą.

Jau minėtame S. Matulaičio tekste, skirtame 1905 m. revoliucijai Lietuvoje, Rusijos imperija vadinama „tautų kalėjimu“, rašoma apie „priverstinį rusinimą“ ir netgi teigta, jog carinė valdžia slopino „šalies gamybinių jėgų“ plėtrą²⁴. O pagal „tautų draugystės“ ideologemą sukonstruotoje LTSR istorijoje tvirtinta, kad Abiejų Tautų Respublikos padalijimas ir Lietuvos įjungimas į Rusijos imperijos sudėtį turėjo teigiama reikšmę: paspartėjo ekonominė Lietuvos plėtra, pažangi rusų visuomeninė mintis darė įtaką lietuvių kultūros raidai („Ne rusų tautų prijungimas prie Rusijos buvo pažangus daugiausia ta prasme, kad jos kovoje už savo teises ir savo vystymąsi susirado galingą sąjungininką didžiosios rusų tautos asmenyje“²⁵), sustiprėjo klasių kova ir lietuviai buvo apsaugoti nuo jiems grėsusios asimiliacijos²⁶. Vadinasi, šios koncepcijos šalininkai turėjo neigti asimiliacinius (rusifikacinius) valdžios siekius XIX a.²⁷ S. Matulaitis, kritikuodamas „tautų draugystės“ ideologemą iš klasikinio marksizmo pozicijų²⁸, ne kartą viešai šiuo klausimu konfliktavo su J. Žiugžda, kol, galų gale, 1950 m. pabaigoje buvo atleistas iš darbo²⁹.

²⁴ Matulaitis, S. 1905 metų revoliucija Lietuvoje (data nenurodyta). *LII RS*. Nr. 16l, lap. 16, 19.

²⁵ Paleckis, J. *Mintys apie vyresnįjį brolių*. Vilnius, 1959, p. 19.

²⁶ Žiugžda, J. *Antanas Mackevičius – Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus*. Vilnius, 1951, p. 5–6.

²⁷ Išsamiau apie tai žr.: Сталюнас, Д. Взгляд на политику Российской империи в литовской историографии. *Западные окраины Российской империи*. Сост. М. Д. Долбилов, А. И. Миллер. Москва, 2006 (spausdoje).

²⁸ „Žiugžda čia reiškiasi ne istorinio materializmo pasekėjas, nė marksistas. Amžiai nėra sustingęs, nesikeičiantis procesas. Kaip gamtoje, taip ir istorijos eigoje – viskas teka, viskas keičiasi. Istoriko uždavinys suprasti, pamatyti, įvertinti atmainas kiekvieno atskirą laikotarpio, išaiškinti naujas varomąsias visuomenės jėgas, naujos ideologijos formavimąsi“: Matulaitis, S. Lietuvos istorijos recenzija. *VUB RS*. F. I–F1000, lap. 9.

²⁹ S. Matulaičio memuaruose minimi ir nesutarimai dėl 1905 m. revoliucijos vertinimo: „Pagalios, nors Žiugžda negali nežinoti, kad Lietuvoje 1905–1907 metų revoliucijoje ir darbininkai ir valstiečiai, ir inteligentai veikliai dalyvavo revoliucijoje ypačiais skaudžiais jiems vietiniais klausimais. Tačiau Žiugžda lietuvių tarytum nemato veiklos revoliucijoje. Revoliucija rusų socialdemokratų kairysis sparnas“: *VUB RS*. F1–F1050, lap. 316.

J. Žiugždos propagauta koncepcija vis dėlto susilaukė ne tik tokių, savotiškų vienišių kaip S. Matulaitis, bet ir aukštų sovietinės Lietuvos mokslo ir net partinių funkcionierių kritikos. Taip vadinamo „atšilimo“ epochoje 1956 m. gegužės 16 d. LKP Centro komiteto sušaukto pasitarimo³⁰ metu J. Žiugždos parengta LTSR istorija buvo kritikuojama ir dėl 1905 m. įvykių interpretacijos: Valstybinio Vilniaus pedagoginio instituto direktorius J. Mickevičius pastebėjo, jog „kai kurie skyreliai (apie 1905–1907 m., 1912–1914 m.) yra ne Lietuvos TSR istorija, o partijos istorija“, Vilniaus universiteto Istorijos-filosofijos fakulteto dekanas Eugenijus Meškauskas tvirtino, kad „Vilniaus seimo vertinime taip pat neišvengiamo schematizmo. Juk Vilniaus seime buvo iškeltas Lietuvos autonomijos demokratinėje valstybėje reikalavimas. Argi tai reakcinis reikalavimas? Tik neigiamai vertindami Vilniaus seimą, mes į juodašimčių lagerį nustumiame visą 1905 metų smulkiają buržuaziją, kas aiškiai neteisinga“. Takoskyra, išryškėjusi tarp J. Žiugždos ir pasitarimo dalyvių, akivaizdžiai buvo susijusi su skirtingu požiūriu į čia aptariamą „tautų draugystės“ idelogemą³¹. J. Žiugždos koncepcija buvo kritikuojama todėl, kad ji iš esmės ignoruoja istorizmo principą³². Oficialiosios interpretacijos kritikai „tautų draugystę“ buvo linkę rasti tik socializmo epochoje, o ankstesnius lietuvių ir rusų santykius vertinti

³⁰ 1956 m. gegužės 16 d. LKP CK sušaukto Partijos istorijos institute partinės inteligentijos atstovų pasitarimo protokolas. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 12–20.

³¹ E. Meškauskas klausė: „Iš šių dienų požiūrio vadovėlyje vertinamas ir tautų draugystės klausimas. Perskaičius vadovėlį darosi nesuprantama: jeigu lietuvių ir rusų tautų draugystė buvo jau feodalizmo laikais, tai ką gi nauja šiuo atžvilgiu davė socializmo epocha?“, J. Mickevičius konstatavo: „tautų draugystė vaizduojama naudojantis šių dienų terminologija“, LKP CK Mokslo ir kultūros skyriaus vedėjo pavaduotojas M. Rodinas pastebėjo: „Skaitant vadovėlį susidaro įspūdis, kad rusų tauta turi kažkokį įgimtą pranašumą prieš kitas tautas ir tai pradedant nuo senų senovės“.

³² J. Mickevičius tiesiai įvardijo problemą – „trūksta istorizmo“.

ne tik teigiamai. Tačiau jie sulaukė ir griežto Antano Sniečkaus atkirčio³³, kuris, kaip ir J. Žiugžda, laikėsi primordialistinių pozicijų.

Išvados

1. XX a. 5–7 deš. pradžioje oficialusis 1905 metų revoliucijos ir DVS vertinimas, randamas pirmiausia J. Žiugždos darbuose, buvo kritikuojamas. Ta kritika neretai būdavo grindžiama marksistine metodologija ir prikaišiojo oficialiajai interpretacijai marksizmo ignoravimą. Esminis nesutarimas, kiek galima spręsti iš turimų šaltinių, buvo susijęs su „tautų draugystės“ ideologema.

2. J. Žiugžda ir kai kurie kiti istorikai, pavyzdžiui, P. Girdzijauskienė, atsisakydami istorizmo principo ir iš esmės laikydami primordialistinių pažiūrų, tvirtino, jog per visą istorijos laikotarpį egzistavo lietuvių ir rusų tautų draugystė, taigi ir 1905 m. įvykiuose jie ieškojo šios ideologemos patvirtinimo: lietuvių liaudis kovojo dėl tų pačių tikslų kaip ir rusai, vadovaujantis vaidmuo teko bolševikams, o lietuvių buržuazija, siekusi kultūrinių ir politinių teisių lietuvių tautai, buvo galima tik smerkti.

3. Oponavusieji antroje šių išvadų dalyje suformuluotai ideologemai istorikai arba partiniai ideologai bijojo, kad perdėtas rusų ir rusiškumo sureikšminimas gali atvesti ne prie tautų draugystės „sustiprėjimo, bet prie jos susilpnėjimo, idėjinių svyravimų“³⁴, kitaip tariant, jis gali stiprinti lietuvių nacionalizmą. Taigi buvo siūloma pripažinti, kad lietuviai turėjo ir savų tikslų 1905 m. revoliucijoje, bandoma rasti pozityvių elementų Didžiojo Vilniaus Seimo veikloje, pavyzdžiui, siekiant Lietuvos autonomijos.

³³ Partijos istorijos instituto direktorius R. Šarmaitis viename iš raštų teigė, jog tautų draugystės siekė kelios kartos, bet įgyvendinta ji buvo tik socializme. Sniečkaus reakcija buvo kategoriška – „tai netiesa!“: Partijos istorijos instituto direktorius R. Šarmaičio 1956 m. birželio 2 d. raštas „Apie kai kuriuos mūsų istorijos mokslo klausimus“, su Sniečkaus pastabomis. *LYA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 21.

³⁴ *Ten pat*, lap. 22.

THE SOVIET LITHUANIAN HISTORICAL LITERATURE ON THE REVOLUTION OF 1905 AND THE IDEOLOGEMA OF “THE FRIENDSHIP OF NATIONS”

DARIUS STALIŪNAS

Summary

Keywords: historical literature of the Soviet period (SSRL); the Revolution of 1905.

The author considers the value of the soviet Lithuanian historical literature on the events of the revolution (revolt) of 1905, thus also on the Great Seimas of Vilnius, and the conditions of its creation, acknowledging that it seems less valuable and interesting than the literature of the times of the 2nd Republic of Lithuania (1918-1940) or the contemporary historical literature on this period. However, the research of the historical literature usually speaks more not about of the object for which they were meant – in this case the Revolution of 1905 or the Great Seimas of Vilnius, but about the situation (political situation, world outlook, etc) of the period when the specific historical literature has been written. Therefore, the Soviet historical literature on the

revolution of 1905 is interesting in that respect.

In the article the author explains the differences between the evaluation of events of 1905 at the beginning of the existence of the Soviet system (until mid-1960s) and what social implications they had.

The historical literature usually has it that the soviet Lithuanian historical literature on the events of the Revolution of 1905 or specifically on the Great Seimas of Vilnius was integral at least by the beginning of 1960s, i.e. the official version of events existed, which has been taken into account by the historians³⁵.

The official concept of the history of the Soviet Socialist Republic of Lithuania (from 1940, SSRL) had to be not only Marxist but also follow the

³⁵ Moticka, E. *Didysis Vilniaus Seimas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 11, p. 28–29; Микнис, Р. *Исследования революции 1905 г. в историографии Литвы* (rankaštis).

ideologema of “the Friendship of Nations”³⁶, which came into existence in the Soviet Union of the Socialist Republics (hereinafter referred to as the SSSR) in the middle of the 1930s and stated that the leading role in the SSSR belonged to the Russians and the Russian culture. To put it simpler, the nations were given certain characteristics that were not influenced by time. Therefore, some of the nations became the symbols of progress (the Russians), whereas others – the symbols of reaction (the Germans, the Americans, etc.). Thus, the official historical literature started to demand to show how the progressive role of the Russian nation and culture was evident in the historical development and how “lucky” were the neighbouring nations, so also the Lithuanians, that they could join “the great Russian nation” in their fight for progress.

Like in most other cases, the official interpretation of the events of 1905, first, came from Vice-President of the SSRL Academy of Science and Director of the Institute of History Juozas Žiugžda. Of course, the events of 1905 in Lithuania were incorporated into the context of the Russian empire revolution: it was a bourgeois-democratic revolution seeking to abolish the feudal remains, the main driving force was the proletariats and the leading role was played by the Russian Social Democratic Workers’ Party (hereinafter referred to as the RSDWP). The Great Seimas of Vilnius, which was then mostly called the Convention of Lithuanians³⁷, was treated as an attempt of the *bourgeoisie* to distract the nation from the revolution. Sometimes it was even claimed that the Lithuanian bourgeoisie was acting together with the Russian government³⁸. However, in the opinion

³⁶ Here, ideologema is understood as a constituent part of ideology, rather clearly describing the interpretation of a specific phenomenon. Being the constituent part of ideology, it also has practical implications, i.e. it models the (mandatory) outlook, values or actions of some group.

³⁷ Motieka, E. Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus Seimo: istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1992, t. 4, p. 313–314.

³⁸ Жюгжда, Ю. Предисловие, *Революция 1905-1907 гг. в Литве. Документы и материалы*, Вильнюс, 1961, с. 5–30; Girdzijauskienė, P. 1905–1907 metų revoliucija Lietuvoje. Vilnius, 1955; Girdzijauskienė, P. 1905–1907 metų revoliucija Lietuvoje. *Lietuvos TSR istorija: nuo 1861 iki 1917 metų*. Vilnius, 1963, t. 2, p. 297–355; Materials of the seminar, which took place of 25 May 1954 in the Institute of History and Law. *MAMA*. F. 16, ap. 1, b. 69, lap. 72–73; Materials of the 1952 Conference regarding the periods of the SSRL history, Manuscripts division of the Lithuanian Institute of History, no. 177, lap. 154.

of the authors of the official canon, not all historians were following the interpretation scheme. And in most respects, they were right.

For example, in the textbook on the SSRL history for schools Juozas Jurginis wrote that "the people of Lithuania, when participating in this revolution, sought to overthrow the tsarist government and establish the republic of Lithuania, which together with other republics of the Russian nations would form the union of equal states"³⁹. The supporters of the official interpretation – this time the Russian scientists – hurried to "remind" that the bourgeois democratic revolution of 1905 mainly aimed to solve agricultural problems⁴⁰. They explained that it was only the

revolutionary social democrats, who followed the "right" position on the issue of Lithuania's future. Jurginis was also blamed that he did not show the activities of the RSDWP and its influence on the revolution on 1905 in Lithuania⁴¹.

Mostly, the supporters of the official interpretation were blamed for any attempts to make at least a little more positive evaluations of the Great Seimas of Vilnius. The most interesting fact is that during the period concerned the sharp criticism came from the historians who defended the official interpretation not towards the Lithuanian, but toward the Russian historians⁴², firstly, A. Ivanovas, the author of the article "The Revolution of 1905–1907 in

³⁹ Jurginis, J. *Lietuvos TSR istorija*. Kaunas, 1957, p. 87. This book, as well as the readings prepared by the same author, received harsh condemnation from Moscow and later from Vilnius party functionaries: Minutes No. 77 of the sitting of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party on 15 September 1961. *The Lithuanian Special Archive* (hereinafter – LSA). F. 1771, ap. 207, b. 111, lap. 14-17. Consideration of the textbooks written by J. Jurginis in the Institute of History: Minutes No.9 of the meeting of the Institute of History of the SSRL Academy of Science, which took place on 9 October 1961. LSA. F. 11074, ap. 2, b. 5, lap. 53-54.

⁴⁰ Conclusions by V. Pašuta, A. Piaskovskis, A. Andrejevas regarding the book by J. Jurginis „Lietuvos SSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms“. LSA. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 106 etc.

⁴¹ Minutes No. 77 of the sitting of the Bureau of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party on 15 September 1961. LSA. F. 1771, ap. 207, b. 111, lap. 15.

⁴² Which leads to the statement that the division that appeared when interpreting the events of 1905 was not between the government and historians or between Moscow and Lithuanian historians, but much more complicated.

Lithuania" published in 1949⁴³. He named this convention "an important event" in the national liberation movement of Lithuanians, even though he criticises the decisions of the Great Seimas of Vilnius for their "bourgeois-liberal nature". However, at the same time he states that "the convention gained a lot of attention, received reaction from all layers of Lithuania's residents and highly confused the representatives of the local government". Also, in the opinion of the author, "the masses of farmers immediately began to use the resolutions of the convention describing the ways of fighting. The national movement gained a more specific content"⁴⁴.

At the beginning of 1940s-1960s, the official evaluation of the Revolution of 1905 and the Great Seimas of Vilnius, primarily found in the works by J. Žiugžda, was criticised. This criticism frequently was based by the Marxist

methodology and reproached to the official interpretation the ignorance of the Marxism. As it can be seen from the available sources, the essential disagreement was related to the ideologema of "the friendship of nations".

The author draws the conclusion that some soviet Lithuanian historians (for example, J. Žiugžda), refusing the principle of historicism, claimed that the friendship of the Lithuanian and Russian nations existed throughout the whole period of history, therefore, in the events of 1905 they also searched for the confirmation of this ideologema: supposedly the Lithuanian nation fought for the same goals like Russians, the leading role was played by the Bolsheviks, whereas the Lithuanian bourgeoisie, who sought for cultural and political rights for the Lithuanian nation, could only be condemned.

Įteikta 2005 m. gruodžio 4 d.

⁴³ Иванов, А.В. Революция 1905–1907 гг. в Литве. *Революция 1905–1907 годов в национальных районах России*. Москва, 1949, с. 301–348.

⁴⁴ Text by G. Zimanas and M. Filimonovas „Už teisingą Lietuvos istorijos nušvietimą“. *LSA*. F. 16895, ap. 2, b. 231, lap. 64. Another document criticising this article: G. Zimanas, J. Žiugžda „Apie buržuazinių istorikų uodegą“, *ibid*, lap. 85–91.